

Dominik WILCZEWSKI

Uniwersytet w Białymstoku

d.j.wilczewski@gmail.com

**MAŁGORZATA STEFANOWICZ, *POLITYKA ETNICZNA
LITWY W LATACH 1990-2004***

Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków 2019, ss. 272

ABSTRACT

Paradoxically, the issue of the policy of the Lithuanian state towards national minorities – arousing interest and emotions in Poland due to the Polish community there – has not yet been studied separately in Polish science. This gap is filled by the work of Małgorzata Stefanowicz Ph.D. ‘The ethnic policy of Lithuania in 1990–2004’. As a time framework, the author adopted the period from Lithuania’s independence until joining the European Union. The years 1988–1990 were also discussed in detail, that is the period of Sąjūdis’ activity. Actions taken then influenced inter-ethnic relations in later times. The analysis carried out in the work shows that the program drawn up at the dawn of independence was later modified. An important issue is the language, which for the creators of independence was more than just a communication tool. Małgorzata Stefanowicz’s work is a valuable contribution to the development of Polish research on contemporary Lithuania.

Keywords: Lithuania, national minorities, nationalism, ethnic policy

Słowa kluczowe: Litwa, mniejszości narodowe, nacjonalizm, polityka etniczna

Jest swoistym paradoksem, że problem polityki państwa litewskiego wobec mniejszości narodowych – budzący w Polsce zrozumiałe zainteresowanie i emocje z uwagi na liczną tamtejszą społeczność polską – nie doczekał się dotąd osobnego opracowania w polskiej nauce. Informacje na ten temat są, rzecz jasna, dostępne, ale najczęściej w ograniczonej formie, rozproszone w pracach poświęconych innym zagadnieniom, związanym głównie z różnymi aspektami aktywności społeczności polskiej na Litwie¹. Problematyki nie wyczerpują również pojedyncze artykuły publikowane w czasopiśmie i pracach zbiorowych². Konieczność zaistnienia takiego opracowania wydaje się oczywista z wielu powodów. Świadomość losów polskiej mniejszości na Litwie rodzi u rodaków w kraju naturalny odruch troski i potrzebę wsparcia. Niestety, towarzyszą temu często fałszywe wyobrażenia, podszyte stereotypami czy uprzedzeniami. Brakuje rzetelnej wiedzy o prawdziwych przyczynach sporów na tle narodowościowym, o motywach podejmowanych przez tamtejsze władze decyzji.

Tę poważną lukę w polskich badaniach nad polityką naszego sąsiada wypełnia praca dr Małgorzaty Stefanowicz *Polityka etniczna Litwy w latach 1990-2004*, wydana nakładem krakowskiego Ośrodka Myśli Politycznej. Autorka jest politolożką, absolwentką Instytutu Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Na macierzystej uczelni obroniła pracę doktorską pt. *Polityka etniczna Litwy w latach 1990-2004. Między polityzacją etniczności a etniczacją polityki*, przygotowaną pod opieką prof. Barbary Stoczewskiej. W 2017 roku rozprawa zdobyła II miejsce w konkursie na najlepszą pracę naukową, projektową lub popularyzatorską dotyczącą Wileńszczyzny, organizowanym przez Stowarzyszenie Naukowców Polaków Litwy. Nie do pominięcia jest również fakt, że Autorce omawiana tematyka jest osobiście bliska, gdyż sama pochodzi z Wilna.

Jako ramy czasowe swojej pracy Autorka przyjęła lata 1990-2004, a zatem okres od uzyskania przez Litwę niepodległości do momentu wstąpienia do Unii Europejskiej, co stanowi wybór zrozumiały i uzasadniony. Oczywiście jest, że prowadzenie polityki etnicznej w sposób suwerenny było możliwe dopiero po odrzuceniu rządów radzieckich, a tym samym narzuconego wbrew woli Litwinów modelu kształtowania stosunków międzyetnicznych. Z drugiej strony, powrót do rodziny suwerennych państw i rozpoczęty w latach 90. XX wieku proces integracji europejskiej oznaczał także konieczność implementacji na Litwie międzynarodowych standardów praw człowieka, w tym również dotyczących mniejszości narodowych. Jak słusznie zauważa Małgorzata Stefanowicz, polityka etniczna Litwy w tym okresie *balansowała między wizją elit litewskich*

¹ Zob. np.: A. Bobryk, *Społeczne znaczenie funkcjonowania polskich ugrupowań politycznych w Republice Litewskiej 1989-2013*, Siedlce 2013; tenże, *Odrodzenie narodowe Polaków w Republice Litewskiej 1987-1997*, Toruń 2006; K. Sidorkiewicz, *Między demokracją a buntem: działalność polityczna i samorządowa Polaków w Republice Litewskiej (1988-2011)*, Elbląg 2011; P. Sobik, *Akcja Wyborcza Polaków na Litwie w systemie politycznym Republiki Litewskiej*, Wojnowice–Wrocław 2017.

² Zob. np.: A. Bobryk, Z. Kurcz, *Polityka etniczna Litwy*, [w:] *Polityka etniczna współczesnych państw Europy Środkowo-Wschodniej*, red. H. Chałupczak, R. Zenderowski, W. Baluk, Lublin 2015, s. 239-284.

„państwa dla określonego narodu” a zaspokojeniem potrzeb etnicznych grup mniejszościowych” (s. 217).

W tym kontekście nie budzi też wątpliwości decyzja Autorki, aby w sposób szczegółowy omówić także lata 1988-1990, a więc okres działalności Sąjūdisu – Litewskiego Ruchu na rzecz Przebudowy, który był siłą napędową litewskich dążeń niepodległościowych. Jak przekonująco argumentuje Autorka, opierając się m.in. na oficjalnych dokumentach programowych Sąjūdisu (s. 68-74), rolę jedynego prawowitego gospodarza w niepodległej Litwie przewidziano dla narodu litewskiego. Przedstawiciele mniejszości narodowych nie zostali w dostatecznym stopniu włączeni w proces kreowania założeń polityki etnicznej, co – jak twierdzi Autorka – *prowadziło do zantagonizowania społeczeństwa na tle narodowościowym*. Kluczowe elementy polityki względem mniejszości nie zostały wypracowane w drodze konsensusu z udziałem jej przedstawicieli, ale zostały narzucone przez etniczną większość tym, którzy mieli być adresatami tej polityki. Podejmowane wówczas działania zaważyły na relacjach międzyetnicznych w czasach późniejszych³.

Stwierdzenie Małgorzaty Stefanowicz, że w omawianym okresie państwo litewskie nie wypracowało jednolitej wizji stosunków międzyetnicznych nie budzi większych zastrzeżeń. Faktycznie, z przeprowadzonej w pracy analizy wynika, że program rozpisany u zarania niepodległości ulegał w późniejszych latach licznym modyfikacjom. Były one uzależnione od rozmaitych czynników, niejednokrotnie natury międzynarodowej, a zatem procesu integracji europejskiej czy normalizacji stosunków z Polską (kwestia negocjacji nad traktatem polsko-litewskim o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy z 1994 roku), ale także wewnętrznych, do których należy zaliczyć aktywizację społeczno-polityczną polskiej mniejszości. Wypada zgodzić się w tym miejscu z Autorką, która stwierdza, że podobnego poziomu aktywizacji nie osiągnęła mniejszość rosyjska, która – nie mogąc wyartykułować własnych potrzeb, pozbawiona wsparcia swojej „ojczyzny zewnętrznej” oraz wyrazistego lidera – przyjęła raczej bierną postawę wobec przemian politycznych w latach 90. XX wieku.

Wątpliwość może budzić natomiast pewna niekonsekwencja Autorki w stwierdzeniu, że *na Litwie polityka etniczna jako obszar aktywności państwa nie została określona w sposób oficjalny* [...] oraz że nie doczekała się definicji (s. 12). Zdaje się przeczyć temu omówiony w rozdziale III, część 2.5. projekt „Koncepcji polityki etnicznej” (s. 102-109), opracowany przez Departament ds. Mniejszości Narodowych przy Rządzie Republiki Litewskiej, w którym – jak wyraźnie stwierdza Autorka – *polityka etniczna zdefiniowana* [podkr. D.W.] *została jako decyzje i działania instytucji państwa w stosunku do grup etnicznych mieszkających na terytorium państwa* (s. 103). Na korzyść Autorki świadczy jednak fakt, że omawiany dokument pozostał jedynie projektem, nie został przyjęty i nie doczekał się realizacji jako oficjalny program rządowy.

Nie zważając na powyższe wątpliwości, należy zgodzić się z Małgorzatą Stefanowicz, że w niepodległej Litwie była prowadzona polityka etniczna, nawet jeśli nie została ona

³ O tym okresie w historii Litwy traktują również wydane w ostatnich latach prace: B. Jundo-Kaliszewska, *Zakładnicy historii. Mniejszość polska na postradzieckiej Litwie*, Łódź 2019 oraz V. Sirutavičius, *Lietuviai ir Lietuvos lenkai: Lietuva ir Lenkija 1988-1994 metais*, Vilnius 2017.

w ten sposób oficjalnie nazwana. Pomijając wyżej wspomnianą „Koncepcję polityki etnicznej”, w pracy w sposób niezwykle drobiazgowy zostały omówione liczne dokumenty tworzące zręby tej polityki, a wśród nich umowy międzynarodowe, wewnętrzne akty prawne Republiki Litewskiej (ustawy i rozporządzenia), deklaracje programowe Sąjūdisu, programy działań rządu itp. Autorka omówiła również rozpatrywane w litewskim parlamencie projekty ustaw dotyczących mniejszości narodowych. Wypada jedynie dodać, że wartościowym uzupełnieniem byłoby dodanie pełniejszej informacji o inicjatorach tych projektów.

Niezwykle ważnym zagadnieniem przedstawionym w pracy jest kwestia języka państwowego. W niepodległym państwie prymat został nadany językowi litewskiemu, co było dodatkowym czynnikiem antagonizującym etniczną większość z pozostałymi grupami narodowościowymi. Jak trafnie pokazuje Małgorzata Stefanowicz, dla twórców litewskiej niepodległości język ojczysty był czymś więcej niż tylko narzędziem komunikacji. Stanowił fundament tożsamości narodowej, który należało otoczyć szczególną ochroną. Świadczy o tym powołanie Państwowej Komisji Języka Litewskiego oraz Państwowej Inspekcji Językowej i wyposażenie ich w szerokie kompetencje, włącznie z karaniem naruszeń przepisów o ochronie języka. Podobnego statusu nie nadano językom mniejszości. Kwestia obrony własnego języka posłużyła jako jeszcze jeden czynnik mobilizujący społeczność polską do aktywności politycznej. Jednak – jak pokazuje Autorka recenzowanej pracy – także członkowie narodu tytularnego nie zawsze dobrze odnajdują się w sztywnych ramach formalnych określanych przez państwowe instytucje ochrony języka⁴.

Wysoko należy ocenić zebraną w pracy bibliografię. Warto odnotować, że Autorka korzystała głównie z dokumentów i źródeł w języku litewskim. W przypadku badaczy zajmujących się tym i pokrewnymi tematami powinno to być oczywiste, ale w Polsce nadal nie jest normą. Wykorzystaną w pracy literaturę można bez wahania nazwać imponującą. W bibliografii, obok wspomnianych wcześniej międzynarodowych umów i krajowych aktów prawnych, znajdziemy liczne monografie, artykuły czy materiały prasowe nie tylko w językach litewskim i polskim, ale także angielskim i rosyjskim. Podkreślić należy, że w swoich rozważaniach nad problemem polityki etnicznej jako takiej, nacjonalizmu i mniejszości narodowych Autorka odwoływała się do najważniejszych prac traktujących na ten temat, zarówno autorów polskich (Zbigniew Kurcz, Andrzej Wierzbicki, Walter Żelazny), jak i zagranicznych (Rogers Brubaker).

W pracy zdarzają się pewne, lecz bardzo nieliczne błędy i nieścisłości. Za pewną niekonsekwencję względem przyjętego zakresu czasowego należy uznać omówienie działalności Służby Kontrolera ds. Równego Traktowania w latach 2005-2013 (s. 160-161), stanu posiadania Akcji Wyborczej Polaków na Litwie w 2012 roku (s. 200) czy kontrowersji dotyczących Karty Polaka (s. 210). Niejasne jest stwierdzenie: *Polska strona rządowa podchodziła z rezerwą do politycznej mobilizacji Polaków na Litwie w latach 1988-1989. Zachowawczą postawę wobec dążeń dotyczących utworzenia polskiego terytorium*

⁴ Zagadnienia te są również omówione w litewskiej monografii: L. Vaicekauskienė, N. Šepetys, *Lietuvių kalbos ideologija. Norminimo idėjų ir galios istorija* (Ideologia języka litewskiego), Vilnius 2016.

autonomicznego tłumaczono obawami przed sterowaniem całą sprawą przez Moskwę (s. 204), które sugeruje, że komunistyczny polski rząd obawiał się działań sterowanych przez Moskwę. Z kolei informacje dotyczące decyzji władz Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej w latach 1988-1989 (s. 76, 179-180) dają do zrozumienia, że dyktowane były przez Sąjūdis. Zabrakło w tym miejscu uwypuklenia faktu, że władze, w tym Rada Najwyższa, opanowane były jeszcze przez komunistów – choć faktycznie Sąjūdis stanowił już wówczas istotną grupę nacisku.

Jako drobne potknięcia należy potraktować zakwalifikowanie wydawanego pod auspicjami komunistycznych władz Litwy czasopisma „Gimtasis kraštas” jako *konserwatywnego* (s. 154) oraz uznanie artykułu Jerzego Waldorffa w „Polityce” w 1989 roku za głos reprezentatywny ówczesnej opozycji w Polsce (s. 204). W tabeli na s. 41 podano dane ze spisu powszechnego z 2001 roku, podczas gdy w omawiającym tabelę tekście mowa jest o spisie z 2011 roku. *Ku pokrzepieniu serc* tworzył nie Adam Mickiewicz – jak sugeruje Autorka (s. 52) – a Henryk Sienkiewicz. Wysokiej oceny pracy nie umniejsza kilka innych drobniejszych błędów, jak *rejon elektrenajski* (s. 42, powinno być „rejon elektryński”), *Litewska Demokratyczna Partia Lewicowa* (s. 201, powinno być „Litewska Demokratyczna Partia Pracy”), *Rafael Muksimow* (s. 213, powinno być Rafael Muksinow) czy zapisanie nazwiska byłego ambasadora RP w Wilnie Jana Widackiego w indeksie nazwisk w formie zlituanizowanej – *Janas Widackis* (s. 265). Korzystanie z książki ułatwiłoby również umieszczenie objaśnienia licznie występujących w pracy skrótów. Szkoda także, że nie znalazło się w niej miejsce na streszczenie w językach obcych, np. angielskim i litewskim. Warto natomiast zauważyć sporządzenie indeksu nazwisk. Nie jest to jeszcze, niestety, standardem w polskich wydawnictwach naukowych – a powinno.

Podsumowując, należy stwierdzić, że praca Małgorzaty Stefanowicz *Polityka etniczna na Litwie w latach 1990-2004* stanowi niezwykle cenny wkład w rozwój polskich badań nad współczesną Litwą. Książkę tę powinni jednak potraktować jako lekturę obowiązkową nie tylko naukowcy zajmujący się różnymi aspektami (politycznymi, społecznymi, lingwistycznymi) życia publicznego na Litwie, ale także decydenci odpowiedzialni za kształtowanie stosunków polsko-litewskich czy polskiej polityki wobec tamtejszych Polaków. Wypada również wyrazić nadzieję, że praca szybko doczeka się litewskiego tłumaczenia.

BIBLIOGRAFIA

- Bobryk A., *Odrodzenie narodowe Polaków w Republice Litewskiej 1987-1997*, Toruń 2006.
Bobryk A., *Społeczne znaczenie funkcjonowania polskich ugrupowań politycznych w Republice Litewskiej 1989-2013*, Siedlce 2013.
Bobryk A., Kurcz Z., *Polityka etniczna Litwy*, [w:] *Polityka etniczna współczesnych państw Europy Środkowo-Wschodniej*, red. H. Chałupczak, R. Zenderowski, W. Baluk, Lublin 2015.
Jundo-Kaliszewska B., *Zakładnicy historii. Mniejszość polska w postradzieckiej Litwie*, Łódź 2019.

- Sidorkiewicz K., *Między demokracją a buntem: działalność polityczna i samorządowa Polaków w Republice Litewskiej (1988-2011)*, Elbląg 2011.
- Sirutavičius V., *Lietuviai ir Lietuvos lenkai: Lietuva ir Lenkija 1988-1994 metais*, Vilnius 2017.
- Sobik P., *Akcja Wýborcza Polaków na Litwie w systemie politycznym Republiki Litewskiej*, Wojnowice–Wrocław 2017.
- Vaicekauskienė L., Šepetyš N., *Lietuvių kalbos ideologija. Norminimo idėjų ir galios istorija*, Vilnius 2016.

Mgr Dominik WILCZEWSKI – politolog, doktorant na Wydziale Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu w Białymstoku, starszy analityk w Zespole Bałtyckim Instytutu Europy Środkowej w Lublinie. Współautor książki (wraz z Simoną Jazawitą) *1938. Najciemniejsza noc jest tuż przed świtem* (2019).